

Марина Младеновић Митровић*
Институт за књижевност и уметност
Београд

821.163.41.09-34:398:[929 Ђајкановић V.
821.163.41.09-34:398:[808.2:929 Ђајкановић V.
801.8:[821.163.41-34:398]:001.32(497.11 Beograd)

ВЕСЕЛИН ЧАЈКАНОВИЋ КАО ПРИРЕЂИВАЧ ЗБИРКЕ *СРПСКЕ НАРОДНЕ ПРИПОВЕТКЕ* (1927)**

Збирка *Српске народне приповетке* објављена је 1927. године као прва и једина књига едиције *Српске народне умотворине* у оквиру *Српског етнографског зборника*. Од 1636 приповедака садржаних у 29 рукописа Етнографске збирке СКА Чајкановић је одабрао 212, како је истакао у „Предговору”. У поговору другом издању (1999) Снежана Самарџија указала је на главне Чајкановићеве принципе и критеријуме одабира грађе: поред разноврсности мотива, типова и облика, Чајкановић се ослањао на међународну класификацију приповедака, што је комбиновао са научним интересовањем за религију предака и сопственим виђењем успешности приповедачког поступка, изостављајући материјал који је претходно штампан. Тако одабрану грађу Чајкановић је затим редиговао за објављивање. Поређење рукописа и штампаног материјала показује да је осим измена на плану интерпункције Чајкановић мењао поједине речи, целе реченице, изостављао дијалекатске облике, као и поједине делове текста. У раду се анализирају типови измена и доводе се у везу са његовим вредновањем грађе, исказаним кроз коментаре и потпуно или делимично (не)укључивање појединих збирки у зборник. Чајкановићев приређивачки поступак сагледава се у односу на рукописну грађу не само на плану редакције текста већ и у односу на друштвено-историјски контекст, тадашње научне токове и импликације његовог рада.

Кључне речи: Веселин Чајкановић, *Српске народне приповетке*, Етнографска збирка, Архив САНУ, рукописне збирке, стилизација народних приповедака, редиговање народних приповедака

Етнографска збирка која се данас чува у Архиву САНУ настала је на предлог Стојана Новаковића, који је истакао да је потребно основати „Зборник или Архив” како би могла да се „до краја исцрпе и позна ова грана, народнога умственог живота” (*Годишњак СКА VI: 76–77*). Грађа је требало да буде прегледана, систематизована од стране посебног одбора и објављена у оквиру едиције *Српске народне умотворине*, као део *Српског етнографског зборника*. Од целокупног корпуса књижевног фолклора Академија је објавила део у књизи *Српске народне приповетке* коју је 1927. године приредио историчар религије, митологије, класични филолог и професор Веселин Чајкановић

* marinamladenovic@hotmail.com

** Рад је настао у оквиру делатности Института за књижевност и уметност у Београду коју финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

(1881–1946).¹ Из његовог „Предговора” познато је да је од 1636 приповедака садржаних у 29 рукописа одабрао 212. Најстарија рукописна збирка приповедака коју је Чајкановић разматрао је збирка Николе Станкова Кукића из 1884. (примљена 1896), а последња је збирка Светозара М. Бајића из 1924. године. Збирке Михаила М. Степановића², Мих. М. Вељића³ и Франа Иванковића⁴ нису ушле у његов избор, а данас се више не налазе у Етнографској збирци. Неке збирке промениле су инвентарни број у односу на време када је Чајкановић радио на њима, док поједине збирке приповедака које припадају истом временском распону Чајкановић уопште не помиње.⁵ Један део збирки које јесу прегледане, а нису задовољиле критеријуме за штампу, описане су у одељку „Напомене о збиркама” (1927: 453–552), што упућује на могућност да због несрећности грађе Чајкановић поједине збирке уопште не помиње јер у њих није имао увид или да је дошло до превида. С друге стране, приповетке из збирке Тихомира Ђорђевића Чајкановић је припремао за штампу, али оне нису ушле у зборник нити је збирка описана у напоменама, тако да разлози изостанка појединих збирки остају нејасни.

Из Записника скупова Етнографског одбора види се да је Чајкановић као члан био редовно присутан на састанцима од 21. јануара 1921.⁶ Од тада је ревносно подносио реферате о збиркама које су му предаване на рецензију. На седници Етнографског одбора одржаној 29. маја 1922. Чајкановић је прочитао свој предлог о „кодификовању народних приповедака, пословица и докумената за историју религије”, предложивши да се песме оставе за „други пут”.⁷ У записнику није наведено шта је подразумевао под „кодификовањем”. Одбор је 13. 10. 1924. донео „принципску одлику”, да се г. Чајкановићу ставе на располагање збирке народних приповедака и нар. пословица Етн. Одбора, да их разгледа и поднесе предлог о начину њихова објављивања”.⁸ Већ 29. јуна 1925. Чајкановић је реферисао да је при крају са уређивањем књиге у којој ће се штампати приче из збирке Етнографског одбора.⁹ У *Годишњаку СКА* за 1925. годину објављено је да је Чајкановић спремио за штампу „народне приче из збирака Етнографског одбора” (*Годишњак СКА XXXIV*: 279), док је у *Годишњаку* за 1927. наведено да је Академија штампала *Српске народне приповетке* у редакцији Веселина

¹ О његовом животу и раду в.: Марић 1957; Ђурић 1973; Лома 2008.

² АСАНУ–Е3–143

³ АСАНУ–Е3–171

⁴ АСАНУ–Е3–267

⁵ Чајкановић је прегледао и уврстио приповетке из збирки Петра Мирковића, Крсте Божовића, Тодора Бушетића и Станоја Мијатовића, док друге збирке истих сакупљача није прегледао/уврстио (Мирковић АСАНУ–Е3–21, Божовић АСАНУ–Е3–221, Бушетић АСАНУ–Е3–70, АСАНУ–Е3–246; Мијатовић АСАНУ–Е3–263). Збирке М. Ачића (АСАНУ–Е3–34), Николе Ђорића (АСАНУ–Е3–105), Љубомира Пећа (АСАНУ–Е3–273), Стевана Дучића (АСАНУ–Е3–237), Манојла Бубала-Кордунаша (АСАНУ–Е3–281) и Константина Хади-Ристића (АСАНУ–Е3–296), мада треба напоменути да су последње две пристигле у периоду када је већ радио на грађи (1924, односно 1925). Ниједна збирка из Македоније није ушла у разматрање.

⁶ Након Првог светског рата рад Академије настављен је 1920, али тек од 1921. у пуном замаху.

⁷ АСАНУ–Е3–376–I–62

⁸ АСАНУ–Е3–376–II–1

⁹ АСАНУ–Е3–376–II–4

Чајкановића (*Годишњак СКА XXXVI*: 279). На основу ових информација може се закључити да су иницијатива и начин уређења збирке потекли од Чајкановића.

Поговор за друго издање *Српских народних приповедака*, из 1999. године, написала је Снежана Самарџија, која је описала најважнија упоришта Чајкановићевог редакторског поступка (1999: 657–670). Чајкановићевим радом на приређивању народних приповедака бавио се и Ненад Љубинковић (2001: 339–350) у поговору другом издању антологије, односно школског издања народних приповедака, познатог под насловом *Чудотворни прстен*¹⁰, коју је Веселин Чајкановић објавио 1929. године такође под насловом *Српске народне приповетке*. Примећено је да је Чајкановић „сегменте народних прича укључивао у тумачење културе предака митске прошлости”¹¹, да је грађи приступао у складу са тадашњим научним токовима, да је научни апарат употпуњен регистрима мање познатих речи, реалија, сакупљача; напоменама о грађи, варијантама, интернационалној распрострањености, подацима о објављивању и малобројним коментарима о поузданости или квалитету грађе; да је грађи приступао студиозно, прегледајући све што је објављено у бројним часописима¹², јер је један од критеријума био да грађа буде необјављена; да је објављивао различите варијанте типова и рудиментарне облике, као и да је настојао да у збирци буду заступљени разноврсни типови приповедака (Самарџија 1999: 660). Како су у тексту Снежане Самарџије сумирани најзначајнији аспекти Чајкановићевог рада на уређивању збирке, у овом раду ће бити представљени закључци о његовом раду који произилазе из непосредног увида у редакцију рукописа, с обзиром на то да је редиговао приповетке које је припремао за штампу директно у рукопису. Из поређења рукописних збирки и публикованог материјала произилазе запажања о избору грађе на основу оних приповедака које нису ушле у зборник. Закључци о његовом редакторском поступку и уобличавању текстова донети су на основу непосредног увида у рукописне збирке, заступљености грађе у збирци коју је приредио и коментара о збиркама, односно сакупљачима. Иако су приликом истраживања прегледане све рукописне збирке (са изузетком збирки Симеона Ђурића¹³ и Крсте Божовића¹⁴ које нису биле доступне јер су биле на конзервацији), биће наведени само примери на основу којих се могу донети значајни закључци.

Најједноставнији вид измена је лекторског карактера. Основни ниво представљају исправке интерпункције, које су углавном биле неопходне

¹⁰ Наслов *Чудотворни прстен* дао је Ненад Љубинковић приликом приређивања другог издања антологије (2001), према бајци коју је Чајкановић објавио из збирке Луке Грђића.

¹¹ Уп.: „У народном стваралаштву, приповеткама, поезији и пословицама, он је [Чајкановић] откривао реликте старих веровања, чије је значење и смисао осветљавао паралелама како из класичне грчке и римске културе, тако и примерима из шире индоевропске традиције” (Јовановић 2008: 40).

¹² У Етнографској збирци налазе се картотеке часописа, календара, посебних издатих дела и рукописних збирки (АСАНУ–ЕЗ–373 и АСАНУ–ЕЗ–397). Ова евиденција могла је Чајкановићу бити од користи када је тражио варијанте и паралеле приповедака из Етнографске збирке. Под сигнатуром АСАНУ–ЕЗ–401 чувају се Чајкановићеве преписи грађе из разних часописа и дела, који се састоје од 4634 јединице, што значи да је и сам водио евиденцију објављене грађе.

¹³ АСАНУ–ЕЗ–124

¹⁴ АСАНУ–ЕЗ–210

ради лакшег читања текста, посебно имајући у виду да поједини сакупљачи нису познавали правопис или нису били довољно писмени. Најочигледнији је пример Јована Мутића, где су интервенције на текстовима биле у већини случајева неопходне зато што је интерпункција у Мутићевом рукопису или нетачна (двотачка и наводници употребљени на погрешним местима) или потпуно одсутна. Код Јована Срећковића, на пример, додати су знаци навода у дијалог.

Како је Чајкановићева збирка веома значајна за проучавање народних приповедака, већ је примећено да је и у овом „научно приређеном” издању било интервенција, које су „више стилског карактера, али је понегде и дужа приповетка скраћивана” (Радуловић 2009: 12). Увид у рукопис, односно поређење текстова рукописа и штампаног издања показује одређене правилности у Чајкановићевој редакцији стила приповедака, које су ишле у два основна правца – поједностављивање и динамизација реченице. Понекад су исти поступци доводили до ова два процеса јер је, на пример, скраћивање дугачких и компликованих реченица интензивирало експресивност текста.

Поједностављивање се огледа у замени речи, синтагми или конструкција облицима који су ближи ономе што се доживљавало као „народни” говор, односно народна лексика. Изостављају се плеоназми, понављања и информације које се подразумевају, како би реченица била јаснија. Комплексне реченичне конструкције се поједностављују, а зависне реченице се мењају прилозима за време и место или напоредним односом. Дакле, поједностављивање се највише примећује на плану синтаксе, кохезије текста и лексике. На плану морфологије, имперфекат је изостављан, односно замењен перфектом и аористом, исто као и глаголски прилози. Паратакситички однос и употребу приповедачког презента, односно аориста Маја Бошковић-Стули наводи као репрезентативне одлике реченице усменог стила (Вошковић-Стули 1975: 158–159).

И како је ово прасе отишло на пашу > Од тога доба (Поповић 4 > Ч 35);

Кад му је већ близо дошао > Онда (Исто);

Био један човек који имађаше девет ћерака; мушке пак деце није имао > Био један човек, па имао девет кћери, а ни једног сина (Срећковић 9 > Ч 86);

Што рекоше то и учинише: – одоше кући > И тако одоше кући (Исто);

Кад је било сутра дан псоглави и отац им иду на њиву да раде а баба оста да спреми казан за децу као што су се са старцем договорили > Кад је свануло, псоглави оду на њиву, а баба остаде да спреми казан за децу (Срећковић 19 > Ч 28);

На један пут замоли ђаво (Сатана) Бога говорећи > Једанпут замоли ђаво Бога (Мутић 1 > Ч 158);

и тако му је све ишло за руком више но што би он радијо > и све му је ишло за руком (Мутић 4 > Ч 187);

па жао му дијете кроз његово тјело пробости > па му жао дијете пробости (Исто);

и дадега једној жени код себе тему га дојила и ранила док је дијете могло јести својим устима > и даде га једној жени те му га дојила и ранила (Исто);

Јовић одма прогледа својим очима зафаљујући Богу > Јовић одма прогледа и зафали Богу (Мутић 22 > Ч 22);

Опет жена и везиру кад је спремила и донјела зовне свога човјека да вечерају > Жена га зовне да вечерају (Мутић 28 > Ч 117);

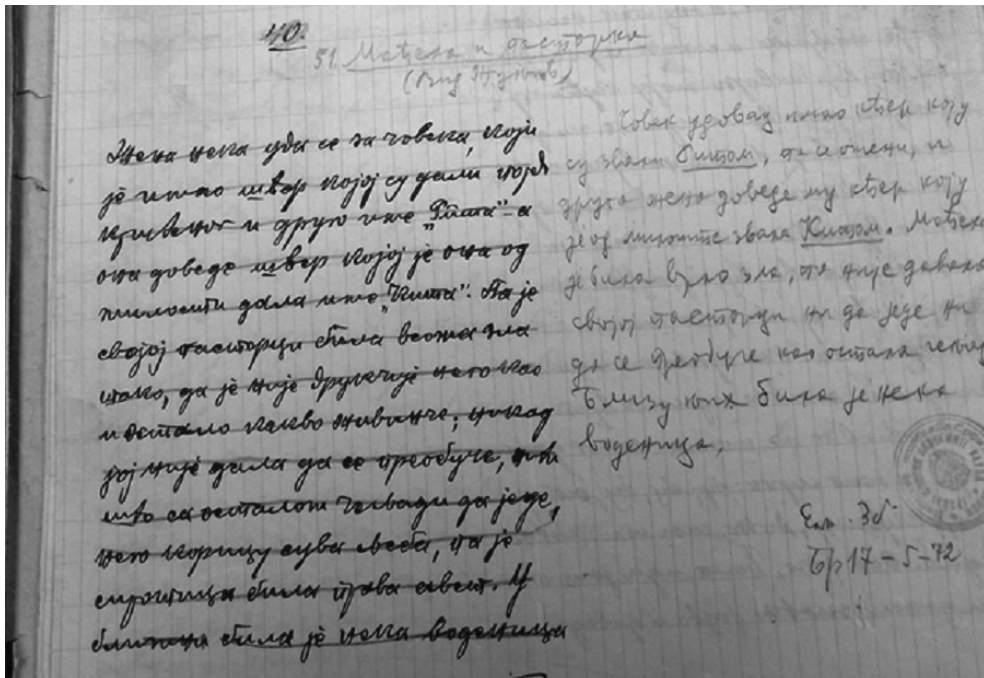
Док полеће златна кутија низ воду залеће се слушкиња па уфати кутију од злата > Док одједном полеће златна кутија низ воду, а слушкиња се залеће па је ухвати (Мутић 45 > Ч 63).

Учени, високопарни језик који су поједини сакупљачи користили приликом текстуализације народних бајки замењен је једноставном „народном” лексиком: „у противном случају” > „иначе”, „под истим условима” > „исто онако као и” (Жуњић 7 > Ч 97), „ловачкој вештини” > „лову”, „прими жртву своју” > „прогута цареву кћер”, „чим ступи на то земљиште” > „чим дође ту”, „телохранитеље” > „слугама” (Жуњић 9 > Ч 24); „па му по доброту срца свог каже” > „али му сада буде жао оца, па му каже” и „цар отвори кутију у присуству синова и свију великаша” са „цар дозове синове и великаше па отвори кутију” (Жуњић 29 > Ч 41); „па слуга вративши се” > „а слуга се врати” (Жуњић 33 > Ч 129); „Кад ју је мјесец саслушао, рече јој: ’Јадна и несретна жено, жао ми те је, али ја ти помоћи не могу. Не могу да се сјетим, да сам игдје твога Милана видио (...)’” > „Мјесец каже да га није видио.”, „Ако прекршиш ову моју наредбу” > „јер иначе” (Поповић 4 > Ч 35).

Експресивност приповедања постиже се и променом редоследа речи. У студији о стилу Вука Караџића Миливој Павловић примећује да је једно од главних средстава које је Вук користио у књижевним делима била инверзија (1964: 30), док Маја Бошковић-Стули такође види инверзију као средство које у књижевној стилизацији интензивира експресивност, али умањује друге квалитете текста (Bošković-Stulli 1975: 159). Једна од чешћих измена јесте промена редоследа речи: „лежати на мекану ђубрету” > „на мекану ђубрету лежати” (Мутић > Ч 158); „ноћит неће” > „неће ноћит” (Мутић 4 > Ч 187); „кућу српску” > „српску кућу”, „пита он” > „он пита” (Мутић 6 > Ч 196); „паша нови” > „нови паша” (Мутић 12 > Ч 148), „сиромашак дође” > „дође сиромашак” (Мутић 21 > Ч 82); „виде то отац” > „отац виде то”, „Увече доцкан” > „Доцкан увече” (Ризнић 2 > Ч 77); „се Богу помоли” > „помоли се Богу”, „од њега постао” > „поставо од њега”, „доћи онда” > „онда доћи”; „је мајка” > „мајка је”, „повиче она” > „она повиче”, „он замоли” > „замоли он” (Поповић 4 > Ч 35). Осим што већина ових измена није била неопходна, наведени примери указују и на то да се не може утврдити правилност у промени редоследа речи, већ да је на појединим местима експресивност постизана инверзијом („сиромашак дође” > „дође сиромашак” (Мутић 21 > Ч 82); „повиче она” > „она повиче”, „он замоли” > „замоли он” (Поповић 4 > Ч 35)), док је на другим

експресивност ублажавана враћањем речи у уобичајени поредак (нпр. „кућу српску” > „српску кућу”, „пита он” > „он пита” (Мутић 6 > Ч 196); „паша нови” > „нови паша” (Мутић 12 > Ч 148)).

Код Вида Жуњића уводни део приповетке бр. 40 (Ч 51) потпуно је изменио, а у даљем тексту поједине речи и конструкције заменио је сугестивнијим: „али тада дође” > „али место ње дође”; „објешена виси о греди” > „обешена о греди”; „одговори” > „врисну на њега”.

Фотографија 1. Рукописна збирка Вида Жуњића
АСАНУ–ЕЗ–17–5 (Жуњић 40 > Ч 51)

Међутим, у појединим примерима Чајкановић одступа од ових измена, које су иначе углавном доследне. Такав је случај са збирком Душана Зорића, која садржи само једну приповетку (Зорић 1 > Ч 118). Стил одликују комплексне предлошко-падешке конструкције и честа употреба глаголских прилога, нпр.: „Тај сиромашак поред своје потребе ипак је био увјек весео”; „враћајући се кући уз са пут јашући пјевао”; „и кад је исти пролазио поред његова дућана цјевајући”; „оде кући ћутећи”; „Шпањол га је при пролажењу с чуђењем гледао” (подвукла М. М. М.). Чајкановић није мењао реченични склоп, већ је текст публиковао без већих измена, лекторске природе („сваки дан” је исправио у „сваког дана”, „увјек” у „увијек”, „чешће пута” у „често”).¹⁵ Са друге стране, имперфекат и глаголски прилог

¹⁵ Слично је и са збирком Светислава Мл. Бајића (АСАНУ–ЕЗ–297), која такође садржи једну приповетку. Збирке више нема у Архиву САНУ, а закључак је донет на основу поређења са текстом који је штампан 1876. у *Јавору* (в. Ч 93). Чајкановић је овог податка био свестан, тако да је такође нејасно због чега је у зборник уврстио претходно штампан текст. О збирци која се састојала од пословица

је мењао перфектом у збирци Јована Мутића: „говораше” > „рече” (Мутић 4 > Ч187), „говорећи” > „упита га” (Мутић 13 > Ч 95).

Један од разлога за то могао би имати везе са његовим оценама збирки. Снежана Самарџија је већ приметила да је Чајкановић користио естетски критеријум при одабиру грађе која ће ући у збирку, али позитивне, односно негативне оцене такође су у корелацији са редиговањем рукописа. На пример приповетке Луке Грђића Бјелокосића и Милана Обрадовића, које је изузетно високо оценио у описима збирки, скоро уопште није „поправљао”. С друге стране, из збирке Гаје Поповића, коју је негативно оценио, изостављао је читаве реченице из приповетке коју је штампао (Поповић 4 > Ч 35). Коментаришући да је „стил (...) извештачен, полукњижеван; причање јако развучено” (1999: 460), потпуно изоставља реченице попут:

Оде пред олтар, клекне, и управивши своје очи спрема неба завапи: „Боже мој мили, оче свију праведних и гријешних услиши моју молитву! Ево већ седам година живим са мојим човјеком, а немам од срца порога. Боже свемогући, дај да родим што му драго и у том часу осјети жена, да је занијела. Подиже се и оде кући, хвалећи и славећи Бога.

Било је једанаест сати увече.

Није их затварао у шталу јер би му поцркале, јер су биле научене увијек бити на свјежем зраку.

Кад је то рекао, нестале га у тамној ноћи.

Твоја заклетва се извршила, онако како си рекао. Али ја сам тебе потражила, и нашла сам те, злато моје (Поповић 4 > Ч 35).

Изостављени су описи душевних стања јунака, иначе карактеристични за све четири приповетке из Поповићеве збирке: „Гроф се забезекне од чуда, слушајући својим властитим ушима, како свињче говори људским гласом” (...) „Гроф се охрабри, стане, и причека нераста” (Исто).

Истовремено, јако дугачке приповетке Милана Обрадовића није скраћивао, иако и у њима има описа које је Чајкановић назвао „полукњижевним” и описа душевних стања јунака и рефлексива, за које напомиње да су одлика западних приповедача. Приповетке које су рудиментарне и „примитивне” одабрао је за штампу, сматрајући их значајним и занимљивим као фолклорни материјал, иако немају књижевну вредност. У збирци Јована Воркапића изостављао је коментаре и морализовање приповедача Томе Воркапића, које Немања Радуловић види као интегрални део Томиног причања и основу за студију о поезици овог приповедача:

У штампаном издању антологије су неки од коментара, које је Јован Воркапић верно забележио, избачени. Кратак коментар „јер је у раду спас” (16) прецртан је. Изостављени су стихови који дају моралистички закључак, а који

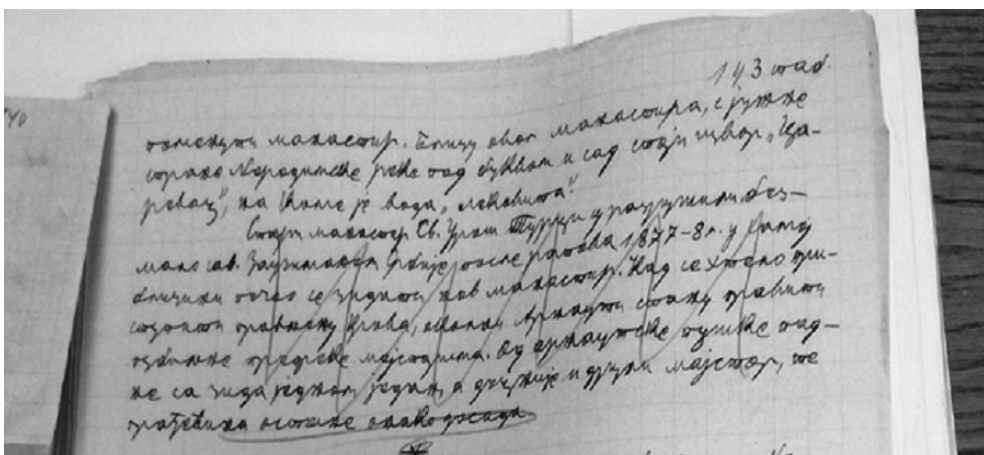

и једне приповетке реферисао је на састанку Етнографског одбора одржаном 13. 10. 1924. да је реч о „изврсној грађи” (АСАНУ–ЕЗ–376–II–1).

су заправо финална формула у стиху: „Ко се каје Бог му прашта грије / Ал не прашта кудиоцу клету/ Који куди невину ђевојку/ Јер је кудња највећа гриота” (5) (Радуловић 2021: 171).

Приповетка *Биберац* из збирке Вида Жуњића скраћена је због дужине (Жуњић 10 > Ч 11). Чајкановић је оставио само део о јунаку чудесног порекла који спасава сестру од змаја, док је други део изостављен. Он је водио рачуна и о логици приповедања, па је тако у приповеци у којој јунак доводи другу жену у кућу јер није задовољан првом мења глагол „оженити се” изразом „довести жену”, који има мање формални карактер (Божовић 62 > Ч 131) или изоставља податак да је јунак провео три месеца у служби јер онда није јасно како је за тако кратко време затекао одраслог сина кад се вратио кући (Мутић 21 > Ч 82). Коментари приповедача и сакупљача, као и приповедање које није директно везано за наративни ток (нпр. код Божовића у предању о смрти Цара Уроша изоставља завршетак из локалне историје (Божовић 249 > Ч 150); код Ризнића из предања о али изостављен је други део, меморат о човеку којем су приписивали аловитост (Ризнић 3 > Ч 114); код Мутића почетак о културноисторијским предањима (Мутић 58 > Ч 142)). Често је изостављао почетак карактеристичан за записе предања из овог периода, нпр.: „Наш народ прича да је ракија постала овако” (Ђорђевић 1 > Ч 208). У истом примеру променио је и наслов, те је сакупљачев са глаголском именицом *Постанак ракије* променио у уобичајен за етиолошка предања – *Како је постала ракија*. И на другим местима мењани су наслови, па је тако пословични наслов *И најмање добротинство на земљи наплаћује се на небу* замењен синтагмом *Милостиви солдат*, која је једноставнија, упечатљивија и задржана је карактеристична именица „солдат” коју користи приповедач (Воркапић 2 > Ч 30). Још један разлог изостављања делова текста је цензура. Чајкановић је из зборника изоставио тзв. масне приче, оцењујући их у „Предговору” као „фриволне”. Оне које није изоставио, стилизовао је тако да се у штампаном тексту не нађу скарадни мотиви. Нпр. у збирци Вида Жуњића у приповеци бр. 15 (> Ч 112) потпуно је изоставио део када луди брат врши нужду са дрвета, а разбојници који седе испод мисле да пада киша, док је у бр. 25 (> Ч 110) глагол „обасрати” мења са „побалегати”; код Ивковића у целом рукопису мења само једно место – изоставља информацију да се белег трговчеве жене налазио „код неприлике близу” (Ивковић 13 > 81); неприкладан садржај о кастрацији попа у збирци Јована Воркапића је препричао (Воркапић 31 > Ч 210). Опсцене и скатолошке приповетке из збирки Јована Воркапића или Јована Мутића нису узете у обзир или су неприкладна места изостављена у зборнику. Ипак, ово није чудно јер ни у Арнеовом индексу, на који се Чајкановић угледао, овај корпус није био заступљен.

Фотографија 2. Рукописна збирка Крсте Божовића
АСАНУ-ЕЗ-234 (Божовић 249 > Ч 150)

Поред корекција интерпункције и стила, Чајкановић је некњижевне, дијалекатске облике речи мењао књижевним. Посебно се уочава да је био склон „ублажавању“ дијалекатских текстова. То је у супротности са првобитним Академијиним циљем да се прикупи фолклор оних српских крајева кроз које Вук није прошао. Посебно интересовање сакупљача у том периоду привукао је терен источне и јужне Србије. Научници и сакупљачи који су деловали на овом терену записивали су често грађу на дијалекту. Брисањем дијалектолошких карактеристика текстова утицало се управо на Новаковићеву првобитну концепцију да се прикупи грађа из свих крајева. Чајкановић је приликом приређивања збирке користио рукописе Николе Јакшевца, Михаила Ризнића и Милоша Ивковића. Унео је шест приповедака Николе Јакшевца и све три Ризнићеве у своју збирку. Илија Николић детаљно се бавио поређењем рукописа збирке Николе Јакшевца и Чајкановићеве редакције, те је уочио да је Чајкановић редиговао текст рукописа тако што је управо одлике дијалекатског говора, које је сакупљач покушавао детаљно да забележи, мењао у складу са књижевном језиком. Увидом у Николићева поређења и рукописе открива се да су интервенције вршене на фонолошком, морфолошком и лексичком плану. Након многобројних примера у којима упоређује рукопис са штампаним приповеткама, Николић долази до следећег закључка:

Iz izloženog jasno se vidi da je V. Čajkanović svojim redaktorskim postupkom bio narušio ne samo glasovno-morfološko jedinstvo originala ovih pripovedaka, nego je njime uništena i harmonija dobro poznate akcenatske sisteme ovih arhaičnih govora dvaju različitih dijalekata našeg jezika. O takvom svom odnosu prema originalu V. Čajkanović nije u knjizi nigde pomenuo. Istini za volju, u svom predgovoru on navodi da „zbornik ima etnografski i folklorni cilj, a ne isključivo filološki” i da su zbog toga izostale kritičke napomene, to jest kritički aparat uz knjigu. – Po našem mišljenju, baš u ime tih ciljeva nije morala tako i u tolikoj meri

biti zanemarena autentičnost originala, a time i neadekvatno prikazana dijalekatska osobenost narodnih umotvorina ovoga kraja (Nikolić 1965/66: 121).¹⁶

Чајкановић је објавио све три приповетке које је Академији послао сакупљач Михаило Ризнић, задржавајући дијалекат у којем су приповедане, али ублажавајући га. Најчешће је исправљао падеже и предлошко-падежне конструкције који нису употребљени у складу са стандардним језиком: „У неки граду” > „У неком граду”, „из његову свету десницу” > „из његове свете деснице”, „како ће са владику да праве” > „шта ће са владиком да раде”, „по целу епаркију” > „по целој епархији”, „поклон на владику” > „поклон владици”, „под тај храстом” > „под тим храстом” (Ризнић 1 > Ч 67); „многу стоку и паре” > „много стоке и пара”; „по бели свет” > „по белом свету”, „сас варено млеко” > „са вареним млеком”, „бел леба” > „бео хлеб”, „на ваше место” > „на вашем месту”, „на свој дом” > „сво-ме дому” (Ризнић 3 > Ч 114). Дијалекатски глаголски облици готово су редовно замењени стандардним обликом или чак синонимним глаголом: „питувал” > „пита”, „дојде” > „дође”, „домислија” > „домислио” (Ризнић 1 > Ч 67), „окне си” > „викне”, „не ти давам” > „нећу ти дати”, „мрзеја и гледаа” > „мрзео и гледао”, „земај” > „узимај” (Ризнић 2 > Ч 77); „бија” > „био”, „имаа” > „имао”, „ораја” > „орао”, „косија” > „косио”, „допраји” > „доправи”, „утепал”, „утепаа” > „утепао” (Ризнић 3 > Ч 114). На лексичком плану исправке су недоследне – нпр. „утепао” не исправља у „убио” иако исправља облик глагола, али зато „окне” исправља у „викне”. Исти је случај и са грађом коју је послао Тихомир Ђорђевић, коју је Чајкановић припремао за штампу, али није укључио у збирку.¹⁷ Једино је приповетке дијалектолога Милоша Ивковића објавио без икаквих измена на плану стила, дијалектолошких особености и без селекције сакупљачевих записа. Овај податак занимљив је када се има у виду да је све друге приповетке забележене на дијалекту редиговао и да није објављивао целовите збирке, а да је Ивковић био ученик Александра Белића, под чијим је инструкцијама прикупљао грађу (в. више у: Младеновић Митровић 2021).

У случају збирке Вида Жуњића, чијих је 19 приповедака објавио, редакција текста подразумевала је доследну замену ијекавице¹⁸ екавицом, нпр. „лијену” > „лењу”, „лијепа” > „лепа”, „ђевојка” > „девојка”, „цијелу” > „целу”, „лијека” > „лека”, „пријети” > „прети”, „мјеста” > „места” (Жуњић 5 > Ч 105); „ђецу” > „децу”, „вићеш ће” > „виде ли”, „огријях” > „огрејях” (Жуњић 7 > Ч 97); „ђе сијече” > „где сече”, „ђевер” > „девер” (Жуњић 9 > Ч 24); „доље” > „доле”, „присјести” > „пресести”, „ћера” > „тера”

¹⁶ Нејасно је међутим зашто је Николић одлучио да редигује приповетку *Како је неки човек изубио волове и тражио их* (Јакшевац 25) када ју је објавио у *Пиротском зборнику* (1971: 129–130).

¹⁷ „Његове измене, осим правописних исправки, ишле су у правцу приближавања књижевном језику и уклањања дијалектолошких особености на свим нивоима на којима се Ђорђевић трудио да их забележи: фонолошком (дрвјата – дрвета, чу – ћу, одма – одмах, девојће – девојке, много – многу, зарадува – зарадова, живел – живео), морфосинтаксичком (че да долету – долетеће, че те тражу – ће те тражити, чу идем с тебе – ићи ћу с тобом) и лексичком (окну – викне, врне – врати, соблекоше – свукоше, пак – опет, тегаја – тада)” (Младеновић Митровић 2018: 115).

¹⁸ Замењени су и икавизми: „видио” > „видео” (Жуњић 9 > Ч 24), „сикиром” > „секиром” (Жуњић 15 > Ч 112).

(Жуњић 15 > Ч 112); „мјесто” > „место”, „свијету” > „свету”, „осјекао” > „одсекао” (Жуњић 29 > Ч 41). Уједначавао је текст са књижевним језиком тако што је додавао углавном изостављено *x* у свим приповеткама које је редиговао, као и друге изостављене гласове, нпр. *a* у радном глаголском придеву мушког рода. Обе врсте промена (уједначавање са екавским стандардом) утицале су на социолингвистички аспект текстова, јер је дијалекат осликавао терен са којег је фонд потекао. Приповетке сакупљача из Босне и Војне крајине објављене су на ијекавици, док су Жуњићеве објављене на екавици, иако су прикупљене у Ужицу и околини, где се иначе говори ијекавски тј. источнохерцеговачки. Овакав поступак могао би да значи наметање екавског изговора за све говоре у Србији, што није важило за српске ијекавске говоре ван Србије. У приповеткама Јована Воркапића, који је бележењем фонолошких особености говора краја из којег су приповетке желео да дочара читаоцу како тај језик звучи¹⁹, Чајкановић је доследно уједначавао текст са тадашњим стандардним језиком свога доба.

Наглашава [Воркапић] да је одлучио да пише како су информатори говорили, уз коментар да му је као неком ко познаје стандардни језик ово некад било тешко. Чајкановић је похвалио Воркапића због верног бележења, али је у објављеној антологији нека места мењао: нпр. Ијекавско јотовање заменио је нормираним облицима – „пошље” је исправљено у „послије”, „ниће” у „нигдје”, „ће” у „гаје”, „оће” у „овдје”; или се глаголски облици стандардизују (додаје се „о” у перфекту) (Радуловић 2021: 169).

Од „крајева српства” (Србија, Босна, Херцеговина, Далмација, Славонија и Срем, Македонија и Стара Србија²⁰) у којима је Академија прикупљала грађу из Чајкановићевог избора изостала је Македонија. У време када је Етнографска збирка оформљена и када су почели да пристижу први рукописи, кроз рад на прикупљању приповедака из ових крајева вршена је просветна и културна пропаганда као легално средство за јачање веза са „Србима ван Србије”. У време прикупљања збирки Вардарска Македонија и Стара Србија биле су под турском управом, док су у време Чајкановићевог објављивања грађе биле део Краљевине СХС. Није познато због чега Чајкановић није узео у обзир македонске збирке Милојка Веселиновића, Ђорђа Ојдровића или Лазара Думе. Изостављање збирки могло би се приписати несрећности или недоступности грађе у Академији, али имајући у виду податке да је публикавање грађе започето на његову иницијативу и да му је Етнографски одбор препустио одлуку о начину објављивања грађе, чини се вероватнијим да је његова уредничка одлука била да изостави приповетке на македонском језику.²¹ Са друге стране, записи са територије Војне крајине добили су значајно место:

¹⁹ У писму од 28. марта 1903. наводи: „(...) међутим прави Србин овога краја то тако меко изговори, да га је управ мило слушати (...) овдје се прелијева при изговарању као при пјесми” (АСАНУ–ЕЗ–103).

²⁰ АСАНУ–ЕЗ–374–2

²¹ Грађа на македонском језику прикупљана је и у оквиру лексикографског рада Академије, али је касније изостављена приликом штампања Речника САНУ. Околности су биле другачије јер је први том објављен 1959, а након Другог светског рата македонски језик проглашен је посебним књижевним језиком.

Чајкановић се определио за строг избор. (...) Стога је интересантно приметити (што се издвојило и као посебна тема овог рада) да, с обзиром на географску распрострањеност и порекло записаних (антологијских) прозних примера, у овако строгом избору и високонаучном приступу, готово више од трећине српских народних приповедака у овом избору/антологији, потиче са простора бивше Војне крајине, односно од српског становништва које је у компактним етнографским обележјима егзистирало на овом рубном простору Хрватске више од пет векова (1526–1995) (Гароња Радованац 2001: 514).

Како је Чајкановић био у току са оновременим научним струјама, приповетке у збирци распоредио је према принципима историјско-географске школе, угледајући се на тада актуелан Арнеов индекс типова. Из „Предговора” антологији *Српске народне приповетке* (1929) сазнајемо да је сматрао да „бајке имају највећу вредност, и књижевну и научну, у њима је народна приповетка дошла до своје кулминационе тачке”, док за шаљиве приче оцењује да нису народног порекла и да немају дугу традицију преношења у народу (2001: 7). Увидом у избор из појединих збирки објављен код Чајкановића не може се стећи целовита слика о збиркама. Осим изостављања примера еротског или скатолошког фолклора, из обимне збирке Јована Мутића, која садржи велики број шаљивих прича које припадају интернационалним типовима, Чајкановић је одабрао само два записа, док су збирке Крсте Божовића, које се махом састоје од еротског фолклора и различитих хумористичких наратива, често из живота локалне заједнице, у Чајкановићевој збирци представљене са неколико демонолошких и културноисторијских предања. Ипак, Чајкановићево укључивање предања у зборник (под називима *скаске, легенде и веровања*), углавном сразмерно са њиховом заступљеношћу у рукописним збиркама (в.: Јовић 2021), значајан је подухват, с обзиром на то да она нису обухваћена индексом типова.

На фонолошком и морфолошком плану измене су ишле углавном ка изједначавању или приближавању књижевном језику, док је лексика и синтакса поједностављивана. Редакторски поступак водио је ка приближавању грађе Вуковом обрасцу народне приповетке. Етнографска збирка основана је на предлог Стојана Новаковића да се рад Вука Караџића на сакупљању фолклора настави под окриљем научне институције. У истом тексту у Годишњаку СКА он каже да је Вуков рад на овом пољу непревазиђен, те да се више не може наћи ни сакупљач ни материјал истог квалитета. Такво стање отежава и редиговање и публикување текстова. Чајкановић ће исто поновити у „Предговору” збирке 1927. На овај начин с једне стране успоставља се непрекинута линија од Вуковог рада, преко Новаковићеве иницијативе до Чајкановићевог публикованог текста. У исто време се идеализује стање на терену у Вуково време, иако знамо да је и он сам имао проблеме да нађе адекватне варијанте (Милошевић-Ђорђевић 2002). Чајкановић дели став да публиковани фолклорни текст треба да буде близак Вуковој канонској збирци. Пишући о принципима састављања антологије, напомиње да „из ње не сме изостати ни један важнији мотив, ни један важнији тип, ако га само има у каквој довољно лепој редакцији” (1925: 308). Насупрот

„довољно лепој редакцији”, коју је тешко наћи, стоји грађа коју оцењује следећим речима: „Иначе су наше приповетке често просте, примитивне, са немотивисаним прелазима” (1929: VII). У пионирској студији о Вуковој стилизацији народних приповедака Миљан Мојашевић прави дистинкцију између редакторског поступка и стилизације, карактеришући Вуков рад као стилизацију: „(...) Вук је на доста места рукописне приповетке не само језички редиговао, него и потпуно престилизовао” (1974: 152). Тенденција да реченица буде што „народскија”, „течнија” и „јаснија”; замена речи „лешим”; избацивање онога што се чини „сувишним” и „неприродним”; „сажимање” одломака и реченица; избацивање „непристојних речи и израза” (Исто: 152; 156; 158, 159; 161–162) особине су и Чајкановићевог редакторског поступка. Ипак, његов рад на грађи називам редиговањем, а не стилизовањем, због тога што се у научном смислу Чајкановићев поступак не може изједначити са Вуковим, који је подразумевао уношење „народног живота”, „ритуалних образаца културе”, „схематизацију композиционе структуре”, замену индиректног говора и наравије дијалогом или монологом, компилаторски посао, односно „потпуно грађење” народне приповетке (Милошевић-Ђорђевић 2002: 90–92). „Вук је од разних стилова правио један, јединствен стил народне приповетке, и то с намером да тај стил буде образац српске прозе” (Мојашевић 1974: 174). Иако у мањој мери изражено, у Чајкановићевој редакцији препознаје се угледање на Вукову концепцију стила народне приповетке, која је изнад индивидуалног стила приповедача и редактора, док је Вукова тежња ка наддијалекатском стилу код Чајкановића замењена најчешће ублажавањем дијалекатских особина. Веселин Чајкановић редиговао је рукописне збирке народних приповедака на свим нивоима текста, од интерпункције, фонологије, морфологије, лексике, до синтаксе. Комплексне реченице које успоравају приповедни ток углавном је поједностављивао, „ненародне” конструкције и речи мењао је једноставнијим, ублажавао је особине народног говора како би постигао универзалнији стил народне приповетке. Јаснијим реченичним склопом постигао је динамизацију приповедања.

Иако моделовање фолклорног текста у књижевни фолклорни текст није неоправдано, у овом случају је необично, јер сам Чајкановић наглашава да збирка има филолошки, етнографски и фолклорни карактер. Литерарним стилизовањем неке од ових карактеристика су изгубљене, с обзиром на то да дијалектизми немају само филолошку, већ и етнографску вредност, чине текст „временски и географски лоцираним” (Ратковић 2004: 78), док етнографску и фолклористичку вредност могу имати коментари и објашњења сакупљача и приповедача изостављени из приређеног текста, контаминација типова и жанрова или примери еротског, односно скатолошког фолклора који нису ушли у избор. Раздвајајући у „Предговору” категорије приповедака и предања, Чајкановић је мање литерарно стилизовао предања, што је вероватно у вези са тадашњом концептуализацијом предања као етнографске грађе, а не књижевног фолклора. Принцип објављивања целокупне грађе из Етнографске збирке у заједничкој публикацији довео је до тога да је Чајкановићевом редакцијом текстова

створен већи степен униформности и кохерентности збирке него што то појединачне збирке заправо показују, с обзиром на то да се за Етнографску збирку САНУ може рећи да представља „низ појединачних ’студија случаја’”, како је то приметила Јеленка Пандуревећ (2017: 22). У неким случајевима занемарена је и воља сакупљача – Јован Воркапић повукао је своју збирку из Матице српске када је схватио да неће бити штампана у целини, већ као избор.²² Иако су поједине збирке заслужиле да буду публиковане у целини, избор који је Чајкановић направио јесте репрезентативан, а што је још важније, његов рад допринео је томе да грађа постане лакше доступна.

Литература

- Ђурић, Војислав. „Биографија Веселина Чајкановића”. У: Веселин Чајкановић. *Мит и религија у Срба*. Београд: СКЗ, 1973, 647–651.
- Гароња Радованац, Славица. „Српске народне приповетке са подручја Војне крајине и Славоније, у антологији Веселина Чајкановића”. *Зборник Етнографског музеја у Београду: 1901–2001*. Београд: Етнографски музеј, 2001, 513–528.
- Годишњак СКА VI*. Београд, 1892.
- Годишњак СКА XXXVI*. Београд, 1925.
- Годишњак СКА XXXVI*. Београд, 1927.
- Јовановић, Бојан. „Чајкановићев пут од античке и народне књижевности до српске религије и митологије”. *Гласник Етнографског института САНУ*, 56/1 (2008): 37–51.
- Јовић, Даница. „Записи предања у Етнографској збирци САНУ у периоду од 1886. до 1914. године”. *Фолклористика*, 6/1 (2021): 67–95.
- Лома, Александар. „Веселин Чајкановић, упоредни историчар религија”. У: Марија Вранић Игњачевић и Драгана Столић (прир.). *Легенде Београдског универзитета*. Св. 2. *Хуго Клајн, Веселин Чајкановић, Радомир Д. Лукић, Војин Матић: зборник предавања одржаних у Универзитетској библиотеци у периоду 2006–2008*. Београд: Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 2014, 152–156.
- Љубинковић, Ненад. „Веселин Чајкановић и антологијски избор српских народних приповедака”. У: *Чудотворни прстен*. Ниш: Просвета, 2001, 339–350.
- Марић, Растислав. „Др Веселин Чајкановић”. *Гласник Етнографског института САНУ*, 2–3, 1953–1954 (1957): 67–73.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Казивати редом: прилози проучавању Вукове поезике усменог стварања*. Београд: Рад, КПЗ Србије, 2002.
- Младеновић Митровић, Марина. „Народне приповетке у рукописној збирци Тихомира Ђорђевића у Етнографској збирци Архива САНУ”. *Фолклористика*, 3/2 (2018): 107–123.

²² „Првих двадесет [приповедака] је Матица српска примила да их штампа у две свеске, као књигу за народ, али када је одлука промењена тако да се штампа избор народних приповедака, где би Воркапићеве биле укључене само као један од извора, он је свој рукопис повукао” (Радуловић 2021: 169).

- Младеновић Митровић, Марина. „Збирка народних приповедака Милоша Ивковића у светлу савремене фолклористике”. У: Биљана Сикимић, Бранко Златковић и Марија Думнић Вилотијевић (ур.). *Савремена српска фолклористика 9*. Београд, Лозница, Тршић: Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, Центар за културу „Вук Караџић”, Научно-образовно културни центар „Вук Караџић”, 2021, 353–374.
- Мојашевић, Миљан. „О Вуковој стилизацији српских народних приповедака”. *Немачко-југословенске културне везе*. Београд: ИЦС, 1974, 148–176.
- Николић, Илија. „Никола Јакшевац као скупљач пиротских народних умотворина”. *Пиротски зборник*, 3 (1971): 121–131.
- Павловић, Миливој. „Стил Вука Караџића”. *Јужнословенски филолог*, 26/1–2 (1964): 1–72.
- Пандуревић, Јеленка. „Рукописна заоставштина Јована Мутића у Архиву САНУ”. *Лицеум*, 23/18 (2017): 9–46.
- Радуловић, Немања. *Слика света у српским народним бајкама*. Београд: Институт за књижевност и уметност, 2009.
- Радуловић, Немања. „Тома Воркапић. Портрет усменог приповедача”. У: Душан Иванић (ур.). *Савремено стање идентитета крајинских Срба*. Нови Сад: Матица српска, 2021, 167–179.
- Ратковић, Драгана. „Цар Урош и краљ Вукашин”. *Лицеум*, 8 (2004): 77–84.
- Самарџија, Снежана. „Уз ново издање ’Српских народних приповедака’ Веселина Чајкановића”. У: Веселин Чајкановић. *Српске народне приповетке*. Београд: Гутенбергова галаксија, 1999, 657–670.
- Чајкановић, Веселин. „’Српске народне приповетке’. Антологија. Приредио Др Војислав М. Јовановић – Издање Г. Кона. Београд”. *Српски књижевни гласник*, 16/4 (1925): 306–310.
- Чајкановић, Веселин. „Предговор”. У: *Српске народне приповетке*. Уредио Веселин Чајкановић. Београд: Рајковић и Ђуковић, 1929, V–VIII.
- Bošković-Stulli, Маја. „О реџеници усменог приповедача”. У: *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb: Mladost, 1975, 153–174.
- Nikolić, Илија. „Narodne pripovedke iz istočne Srbije u redakciji dr. Veselina Čajkanovića”. *Slovenski etnograf*, 18/19 (1965/1966): 115–122.

Извори

- АСАНУ–ЕЗ–376 – Записници са састанака Етнографског одбора од 1898. до 1940.
- Божовић – *Народе приче, онајвише из Крушевачке жупе*. Сакупио Крста Божовић, учитељ. АСАНУ–ЕЗ–234
- Воркапић – *Српске народне приповијетке*. Скупио их по Банији Јован Воркапић, српско-правосл. свештеник. АСАНУ–ЕЗ–103

- Ђорђевић – *Три народна предања и кратак опис села Севца и Врбештице у Сиринићској жупи*. Јанко Ђорђевић. АСАНУ–ЕЗ–118–2
- Зорић – *Народне умотворине. Приповјетка*. Прибиљежио Душан Зорић-Драгош из Човке. АСАНУ–ЕЗ–167–3
- Жуњић – *Народне приповетке*. Вид Жуњић. АСАНУ–ЕЗ–17–5
- Ивковић – *Народне приче из Ресаве (19 прича, и 3 песме)*. Прибележио Милош Ивковић. АСАНУ–ЕЗ–134–1
- Јакшевац – *Приповетке из и нишавског среза и врањанског округа*. Никола Јакшевац. АСАНУ–ЕЗ–4–1–6
- Мутић – *Српске народне приповјетке и загоњетке*. Јован П. Мутић. АСАНУ–ЕЗ–3–1
- Поповић – *Народне приповетке из Билогоре (Хрватска)*. Гајо Н. Поповић. АСАНУ–ЕЗ–230
- Ризнић – *Српске народне приповетке. Из источних крајева Србије*. Забележио Мих. Ст. Ризнић, учитељ. АСАНУ–ЕЗ–83а
- Ч – *Српске народне приповетке*. Књ. 1. Уредио Веселин Чајкановић. Београд: Српска краљевска академија, 1927.
- Јавор* – https://www.digitalna.nb.rs/view/URN:NB:RS:SD_CE2D0CBD3BD7FB6A7BB908799516AB0B (20. 1. 2022).

Marina Mladenović Mitrović

VESELIN ČAJKANOVIĆ AS THE EDITOR OF *SERBIAN FOLKTALES* COLLECTION (1927)

Summary

Serbian Folktales collection was published in 1927 as the first and only book of the edition of *Serbian Folklore* within the *Serbian Ethnographic Collection*. Out of 1636 folk narratives contained in 29 manuscripts of the Serbian Royal Academy's Ethnographic Collection, Veselin Čajkanović chose 212, as he pointed out in the Preface. In the Postface of the second edition (1999), Snežana Samardžija analysed Čajkanović's main principles and criteria for choosing material: in addition to the variety of motifs, types and genres, Čajkanović relied on the international classification of folktales, which he combined with a scientific interest in ancestral religion and his criteria for quality assessment, omitting previously printed material. Čajkanović then edited the selected material for publication. A comparison of the manuscripts and printed material shows that, apart from changes in the field of punctuation, Čajkanović also changed some words, as well as whole sentences, toned down dialectological features and left out certain parts of the text. The paper analyses the types of changes considering the evaluation of the material expressed through comments and complete or partial (non) inclusion of certain manuscripts in the collection. Čajkanović's editorial principles are analysed using the archival

material, not only in terms of editing the text but also regarding the socio-historical context, scientific trends of the time and implications of his work.

Keywords: Veselin Čajkanović, *Serbian Folktales*, Ethnographic Collection, SASA Archives, manuscript collections, folktale editing, redacting folktales